

DİLBİLİMSEL KIPLİK KONUSUNA BİR BAKIŞ

Meryem ARSLAN

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, meryemarslan2078@hotmail.com

Arslan, Meryem. "Dilbilimsel Kiplik Konusuna Bir Bakış". ulakbilge, 47 (2020 Mart): s. 483-488. doi: 10.7816/ulakbilge-08-47-07

ÖZ

Kiplik, Ortaçağda metafizikle ilişkilendirilmiştir. Bunda önermelerin değerlendirilmesinde ve önermelere doğru, kesin ve gerçek olarak hüküm verilebilmesinde insanüstü ve insanın gücünün dışında kalan noktalara da gereksinim olduğunun hissedilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü yarın gelecek gibi bir ifadeye gerçek, kesin ve doğru olarak hükmedilmesi, geleceğin bilin(e)memesinden dolayı mümkün değildir. Bir önermenin çıkarımlar yapma ve onu anlama noktasında insanı, bazen insan faktörü yetisinin dışında bırakması, onu formülleştirme, anlatmak ve anlamaya çalışmak isteyenleri de zor durumda bırakmaktadır. Bu çalışma da bu zorluklara küçük bir katkı sunmak ümidiyle hazırlanmış ve kipliğin bazı özelliklerini vurgulayan çalışmalardan yola çıkılarak düşünceler sunulmaya çalışılmıştır. Kiplik, konuşurun kendisi, diğer kişiler, nesnelere ve eylemlerle ilgili verdiği hükmün muhataplar tarafından belirlenerek yeniden hüküm verilmeye çalışılmasını inceler. Bu hususlar, kiplik mantığı çalışanlarınca ve Ortaçağ filozoflarınca (İbn-i Sina gibi) da vurgulanmıştır. Bu çalışma da kiplik mantığında dile getirilen bu hususları, dil bilimsel kiplik çalışmalarına sunmayı ve bunun tarafımızca örneklendirilmesini içermektedir.

Anahtar sözcükler: Kiplik mantığı, kiplik, dil bilimsel kiplik, dil bilim, hüküm

Makale Bilgisi:
Geliş: 3 Ocak 2020

Düzeltilme: 23 Ocak 2019

Kabul: 20 Şubat 2019

Giriş

Kipliğin, Ortaçağ'da metafizikle ilişkilendirildiği bilinmektedir. Bunda önermelerin değerlendirilmesinde ve önermelere doğru, kesin ve gerçek olarak hüküm verilebilmesinde insanüstü ve insanın gücünün dışında kalan noktalara da gereksinim olduğunun hissedilmesi yatsa gerektir. Çünkü yarın gelecek gibi bir ifadeye gerçek, kesin ve doğru olarak hükmedilmesi, geleceğin bilin(e)memesinden dolayı mümkün değildir. Bir önermenin çıkarımlar yapma ve onu anlama noktasında insanı, bazen insan faktörü yetisinin dışında bırakması, onu formülleştirmek, anlatmak ve anlamaya çalışmak isteyenleri de zor durumda bırakmaktadır. Buna ilaveten önermeyi anlama, yorumlama, betimleme ve sistemleştirme çalışmaları da azımsanmayacak düzeylere gelmiştir. Buna rağmen kiplik, hâlâ tanınması ve tanıtılması kolay olmayan ve kavram adları bile tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir. Bu hususta Van der Auwera-Aguilar şu ifadeleri dile getirmektedir. "*Günümüzde son 2000 yılın kafa karıştırıcı geçmiş göz önüne alındığında, günümüzde terminolojik anlaşma eksikliği şaşırtıcı değildir ve ne yazık ki, mood'un, onun bazı kullanımlarında modality ile rahatlatılması bile arzu edilen terminolojik netliği meydana getirmemiştir. Bu da mood ve modality terimlerinin modern kullanıcısının terimlere kesin gözüyle bakamayacağı ve birinin, bu terimlerin ne anlama geldiğini, daima açıklaması gerektiği anlamına gelmektedir... Mood ve modality ile ilgili binlerce dil bilimsel tartışma vardır. Bazı dil bilimcilerin kendinden emin ve net olmalarına rağmen alanın bu kavramları bir bütün olarak ortaya koyduğu söylenemez... 2000 yılı aşkın süreden beri disiplinimiz kip ve kipliği, temel seviyeden daha iyi bir anlama seviyesine ulaştıramamıştır* (Van der Auwera-Aguilar, 2016: 11-27).

Bu görüşlerden de anlaşılacağı üzere kiplikle ilgili söylenenleri, bir çalışmanın sınırları içerisinde vermek, incelemek kolay değildir. Bu çalışma da böyle bir iddiada bulunmamaktadır. Ancak burada onun bazı özellikleri, bazı çalışmalar ve araştırmacılarla sınırlı olarak ifade edilecek ve kiplikle ilgili görüşler ortaya konulacaktır. Bu düşüncelerin kiplik kavramının anlaşılmasına, sınırlarının çizilebilmesine katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

İnceleme

Kiplik, kip sözcüğünden türetilmiştir. Türkçe Sözlük'te kip, *fillerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulmanın, teklif veya çokluk olarak belirtilmiş biçimi, sıyga; kiplik de önermelerin yalın, belkili veya mecburi olma nitelikleri* (2011, 1444) şeklinde tanımlanır. Kipliğin Batı kaynaklarındaki karşılığı olan modality, Latince tarz ve şekil anlamına gelen modustan türemiştir. Kiplik, Almancada modalität, Fransızcada modalité, İngilizcede, modality, İspanyolcada, modalidad, İtalyancada modalità (Vardar, 1980: 141; Kerimoğlu, 2011, 2) kelimeleri ile ifade edilmektedir. Modality sözcüğü, Türkçede yaygın olarak kiplik ile karşılır. Ama son zamanlarda kipsellik terimi de bu amaçla kullanılmaya başlanmıştır (Rentzsch, 2013; Ünal 2015; Bacanlı, 2008).

Kiplik tanımları üzerinde çalışan Narrog, dil biliminde kiplik tanımı konusunda iki büyük yaklaşım olduğunu belirtir. Onlardan biri konuşur tutumları (speaker attitudes) ya da öznellik (subjectivity), diğeri ise olgusalılık (factuality), gerçeklik (actuality/reality)'tir. Ona göre ilk yaklaşım yani konuşur tutumları veya öznellik, cümleler, gramatikal ve sözlüksel pek çok etkenle oluşturulduğu için özellikle sözlü dilde, anlamlı değildir. Çünkü kipliğin tanımlanmasında yalnızca öznellik veya konuşur tutumu yaklaşımları ele alınırsa tek bir gramatik kategoriyi açıklamak da kategorideki unsurları anlatmak da zor olurdu. Narrog, bu yüzden bunun yerine kipliğin olgusalılıkla (factuality) tanımlanmasının daha iyi olabileceğini söylemiştir. Hatta çoğu araştırmacının böyle yaptığını ve bunu araştırmalarında farklı terimlerle kullandığını belirtir. Örneğin Palmer'de *realis/irrealis*; Portner'de *reality*, Chung ve Timberlake ve Papafragou'da *actuality*; Kiefer'de *validity* olarak geçmektedir (Narrog 2005:165-168; Narrog 2012: 5-6).

Kerimoğlu, Narrog'un açıklamalarını *Narrog kiplik tanımlarını gösterdikleri ortaklıklar bakımından üç başlıkta ele alır* şeklinde yorumlamış ve onun kiplik tanımları gruplarının, *olasılık ve zorunluluk; gerçek ve gerçek dışılık ile konuşurun tutumu ve öznel görüşleri* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, bu grupları da örneklendirmiştir. O gruplardan birer örnek şöyledir: *Bybee-Perkins-Pagliuca'ya göre kiplik, konuşurun (öznel) tavır ve görüşlerinin dilbilgiselleşmesidir; Narrog'a göre kiplik, ifadelerin gerçeklik durumunu bildiren dil bilimsel kategoridir; Barbiers'e göre kiplik, semantik bir kavramdır ve olasılık, zorunluluk, ihtimal, gereklilik, izin, yeterlilik ve gönüllülük kipi kavramlarını içerir* (akt. Kerimoğlu, 2011: 19-21).

Bu tanımların benzerlerini Türkiye'deki dil bilimcilerin çalışmalarında bulmak mümkündür: Kılıç'a göre kiplik, *konusan veya dinleyene sunulmak için kodlanmış özel bir bilgi yoludur* (Kılıç, 2013: 3); Aslan Demir'e göre kiplik, *en temel haliyle doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümüdür* (Aslan Demir, 2008, 17); Erk Emeksiz'e göre kiplik, *anlamın doğruluk değeri açısından olasılık veya gereklilik olarak kodlanmasıdır* (Erk Emeksiz, 2008, 56);

Jespersen'e (Jespersen, 1924:56) göre kiplik, *bir yüzü o yana bir yüzü bu yana bakan Roma tanrısı Janus'un¹ yüzü gibi iki yönlüdür. Onun bir tarafı şekle, bir tarafı kavrama bakar* (akt. Palmer, 1990: 1).

Kiplik ile ilgili söylenenler, görüldüğü gibi bir yorum yapma, bir duygu aktarma, bir görev verme, bir nesne/durum hakkında görüş bildirme esasları etrafında toplanabilir. Fark edildiği üzere hepsinde bir anlam kodlanması bulunmaktadır. Bunları anlama çabası, şu fikirlerin oluşmasını sağlayabilir: Bir kiplik anlamın, kişinin, nesnelere veya varlıklar hakkında görüşlerini bildirmesi noktasında öznel tutum; nesnelere veya varlıkların kendilerine has özelliklerini bildirmesi noktasında olgusalılık (nesnel, gerçek, gerçek dışı, kesin, olası ve belki bazı zorunluluklar); bir işin yapılıp yapılmayacağı noktasında da kesinlik, gerçek dışılık, olasılık ve zorunluluk (yükümlülükler ve yerine getirilmesi gibi) anlatabilir. Bu doğrultuda kiplik de kişinin, kendisi ve diğer insanlar (1. kişi ve diğerleri ilişkisi veya belki tanıklama/ikna etme amaçlı bazı aktarma cümlelerinde farklı kişiler); kendisi, diğer insanlar ve nesnelere (tüm olay, durum, varlık, bilgi da dâhil); kendisi, diğer insanlar, nesnelere ve eylemler hakkında yapmış oldukları yorumları/hükümleri içerir, şeklinde tanımlanabilir. Bu bir anlamda kişinin düşüncelerini, çıkarımlarını değişkenlere (bazen yalnızca biri, bazen de tamamı) göre ifade etmeleridir. Örneklenirlerse:

- 1a. Bugün yorgun gibiyim.
- 1b. Elbisenin güzel olduğunu sanmıyorum.
- 1c. Odanı topla.
- 1ç. Doktorun bu saate kadar gelmesi gerekirdi.
- 1d. İlaç içmesi lazım.
- 1e. Biz düğüne yetişemeyiz.

Bu örnek cümlelerin hepsinde, fark edildiği gibi birinci kişilerin kendileri ve birinci kişilerin diğer kişilerle ilgili olarak ifade ettikleri yorum ve görevlendirmeler, bulunmaktadır. 1a'da kişinin kendisine ait bir çıkarımı ve yorumu vardır. Kişi, bedeninin gönderdiği hisle bunu çıkarmış olmalıdır. 1b'de kişinin düşüncesi görülmektedir. Kişi bu düşünceye, bir kişi, nesne ve kendi beğenisinin değişkeni ile ulaşmıştır, yani bu değişkenlere göre bir çıkarım yapmıştır. 1c'de kişi, diğer bir kişi ve onun içinde bulunduğu nesneyle ilgili bir çıkarım yapmış ve kişinin odasını toplamasına karar vermiştir. 1ç'de ise yine kişi, doktor, zaman ve bir iş değişkeniyle birlikte bir sonuca ulaşmış ve onun gerçekleşmediğini belirtmiştir. 1d'de kişinin ilaç, hastalık ve eylem (iç-) değişkenlerini kullandığı görülmektedir. Kişi buna göre bir karar vermiş ve görüşünü belirtmiştir. 1e'de de kişilerin, mesafe ve zaman ile birlikte yapmaları gereken işle ilgili bir fikre ulaştıkları görülür.

- 2a. Babasına göre Ali bugün gelemez.
- 2b. Calinus'a göre safran günde üç kez alınır.

Bu cümlelerde kişinin, bir başkasına ait çıkarımları aktardığı görülür. Kişinin bir başkasının yaptığı yorumu, ulaştığı bilgiyi ve tecrübeyi veya herhangi bir kanıtı kendi görüşünü desteklemek, kendini haklı çıkarmak veya bir başkasının görüşünü çürütmek amacıyla kullandığı bilinmektedir. 2a'da Ali'nin babası, oğlunun gelme eylemini, zamana göre değerlendirerek bir düşünceye ulaşmıştır. Bu düşünceyi aktaran kişi ise onun bu düşüncesini dile getirmiştir, ama kişinin bunu hangi amaçla kullandığı bağlamla belirlenebilir. 2b'de hekim, tıbbın önemli isimlerinden olan Antik Yunanlı Hekim Galen'den (Calinus) aktarma yapmıştır. Hekim, Galen'in safran ve onun kullanımı hakkında ulaştığı, tecrübe ettiği ve uyguladığı bir görüşü dile getirmiştir. Yine bunun hangi amaçla kullanıldığı bağlamla ortaya çıkarılabilecektir.

Yukarıdaki satırlarda, kipliğin, insan (özellikle birinci kişiler), nesne, eylem değişkeniyle varılan bir sonuç, görüş, çıkarım olduğunun düşünüldüğü belirtilmişti. Buna, kiplik çalışmalarıyla ilgili de bir düşünce ilave edilecektir. Kiplik çalışmaları, nesne, kişi, eylem değişkeniyle elde edilmiş çıkarımlardan/yorumlardan yola çıkarak bunların nasıl oluştuğunu, bunları oluşturan birimleri ve onların kipsel anlamlarını, bu anlamların oluşmasını sağlayan değişkenleri belirlemeyi amaçlar. Buna göre kiplik de insanın söz konusu değişkenlerle ulaştığı hüküm/yargı/çıkarım/yorumlardan bu değişkenlerin bulunmasına ve anlaşılmasına yönelik tekrar hüküm/yargı/çıkarım/yorum elde etmesi sürecidir. Bu noktada klasik mantık üzerine çalışmalar yapan Emiroğlu'nun *kiplik hüküm üzerine verilmiş hükümdür* (akt. Çapak 2004: 144-145) tanımı bu süreçte dikkat çekmesi

¹ Janus, bir yüzü o yana, bir yüzü bu yana bakan iki yüzlü Roma tanrısıdır. Bu tanrının resmine Roma paralarında rastlanır. Janus'a ait olan bu resimde yüzlerden biri kentten içeri girenlere, öteki ise kentten çıkanlara bakar. Böylece kent güvenlik içinde yaşamasını sürdürür. İngilizcede ocak ayını anlatan January sözcüğü Janus'tan gelir. Bunun nedeni ocak ayının bir yönüyle geçen yıla, bir başka yönüyle de gelecek yıla bakmasıdır. Bu benzerlik ocak ayının January biçiminde adlandırılmasına yol açmıştır (<https://www.seslisozluk.net/Janus-nedir-ne-demek/>).

açısından vurgulanmaya değer görülmektedir. Yine İbni Sina'da, Ebherî'de ve Ülken'de geçen *modalite, yüklem*in konuya olan nisbet ve bağlantısının derecesini göstermek için, önermenin üç elemanına eklenen bir lafızdır tanımında da kipliğin önermelerdeki değişkenlerini görmek mümkündür (aktaran Çapak 2004: 144-145). Filizok'un, *hepimiz her gün birçok konuda hükümler veriyoruz. Başarılarımız ve yanlışlarımız, mutluluk ve hüznlerimiz çok zaman hükümlerimize bağlıdır...(Peki hüküm nedir?) İki fikir arasında bir ilişki kurmaya hüküm denir. "Dünya" ve "yuvarlak" birer fikirdir. "Dünya yuvarlaktır", sözü ise bir hükümdür... Bu işlem, aslında yeni bir fikrin doğduğu andır: Bu işlemi yaptığımızda iki fikirden üçüncü bir fikir elde etmiş oluruz, bu doğan fikir, bir hükümdür. Bu kadar basittir. Bu işlem çok basit olmasına rağmen, düşünme olgusunun özünü oluşturur... Düşünen insanlar, bilginler, filozoflar binlerce yıldan beri işte bu basit görünen olgunun mucizeli yapısını incelemekte, onu kavramaya çalışmaktadır...* (<http://www.ege-edebiyat.org/docs/561.pdf>) şeklindeki açıklamalarında da kiplik hüküm ilişkisine vurgu yapılmakta ve hükmün hayatımızdaki önemini ile onun anlaşılmasındaki zorluklar dile getirilmektedir.

Tanımlardan kipliğin bir çıkarımdan tekrar bir çıkarım yapma olduğunun çok uzun zamandan beri bilindiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen kiplik çalışmalarının nihai aşamaya ulaşmamasında onun çıkarım yapıldıktan sonraki bölümlerinin anlaşılmasına ve tasnif edilmeye çalışılmasında yaşanan güçlüklerin payı olmalıdır. Çünkü bir çıkarımın/kipliğin anlaşılması onu etkileyen süreçlerin ve değişkenlerin tespiti, onlarda bulunan anlamların ve bu anlamları oluşturan birimlerin belirlenmesi dil içi, dil dışı birçok faktörün betimlenmesini, irdelenmesini ve hatta sonuç/düşünce üzerindeki etkilerinin birer birer çıkarılmasını gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle kiplik, kipsel cümleleri/sözceleri/iletişim sürecindeki birimleri analiz etme ile ve analiz edilen birimleri anlamaya çalışmakla yoğun olarak ilgilenmektedir. Bu noktada Uzdu Yıldız'ın görüşlerinin hatırlanması yerinde olabilir. Ona göre kiplik çalışmalarında bir çözümleme yapılmaktadır. Mantık, bu çözümlemeyi, anlamak için; dil bilim ise betimlemek için yapar. Bir başka deyişle, dil bilim, kipliğin dilsel öğelerle nasıl yansıtıldığını çözümlemeye; mantık ise kiplik özellikleri, gereklilik, zorunluluk ve diğer kavramlarla sistemleştirmeye çalışır (Uzdu Yıldız, 2011: 41-42).

Sonuç

Dil bilimsel kiplik tanımları ve incelemelerinde genellikle önermelerin yüzey yapısından yola çıkılarak ortaya çıkan nedensellik, olgusalılık ve öznellik boyutlarına vurgu yapılmakta ve önermelerin derin yapısında, konuşur yönünde onların oluşturulma boyutlarına çoğunlukla dikkat edilmemektedir. Bunlara dikkat edilmesinin kipliğin anlaşılması, sınırlarının çizilmesi ve sınıflandırmasına katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu açıdan kiplik mantığı üzerine çalışma yapanların görüşlerinden daha fazla yararlanılmalıdır.

Kiplik, konuşur açısından değişkenlerle yorum yaparak hükme ulaşmak; dinleyici açısından da konuşurun sunduğu birimlerle bu hükmü anlamaya ve doğru tespit etmeye yönelik yeniden hüküm çıkarmayı içeren iki yönlü bir çabadır. Jespersen'in benzetmesi bu noktada anlamlıdır. Bu görüşte yer alan kipliğin kavrama bakan yönünün, konuşur tarafındaki yön olarak da düşünülebileceği tavsiye edilmektedir.

Kiplik, konuşurun; kendisi, diğer kişiler, eylemler ve varlıklarla ilgili hükme ulaşması; kiplik incelemeleri de bunların tespit edilmesi noktasında dil bilimsel ve mantık açısından da çözümlemelere ve ayrıştırımlara gitmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu şekliyle dil bilimsel kiplik çalışanlarınca savunulan, kipliğin konuşurun çevresinde geliştiği ve öznel olduğu fikrinin, daha net anlaşılacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bacanlı, Eyüp (2008). "Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf", *Bilgi*, Kış/2008 44: 1-24.
- Çapak, İbrahim (2004). "İlk Dönem İslam Mantıkçılarının Modaliteye Yaklaşımı", *Felsefe Dünyası*, 2004/1, Sayı 39: 144-158.
- Erk Emeksiz, Zeynep (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", *Dil Dergisi*, Sayı: 141: 055-066.
- Kerimoğlu, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinazor Kitabevi.
- Kılıç, Veysel (2013). "A Contrastive Study Of Turkish And English Modality With Reference To Speech Act Theory", *Dialectologia*, 10: 1-22.

- Narrog, Heiko (2005). "On Defining Modality Again". *Language Science*, 27: 165-192.
- Narrog, Heiko (2012). *Modality, Subjectivity And Semantic Change*, Oxford University, Newyork: Oxford University Press.
- Palmer, F.R. (1990). *Modality and The English Modals*, New York: Routledge.
- Rentzsch, Julian (2013). "Türk Dillerinde Kipsellik Ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası". *Bilig*, 67: 129-168.
- Uzdu Yıldız, Funda (2011). *Göstergebilim Kiplikleri Açısından Anlatı Kişilerinin İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Ünal, M. A. Recai (2015). "Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde Kipsellik Ve Yüklemlilik", *X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (28 Eylül-1 Ekim 2015, Saraybosna)*, Ankara, 2015: 439-440.
- Van de Auwera, Johan van der-Aguilar, Alfonso Zamorano (2016). "The History of Modality and Mood", (Editor Nuyts, Jan- Auwera, Johan van der (2016). *The Oxford Handbook of Modality and Mood*). Oxford University Press: 10-28.
- Vardar, Berke (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- Elektronik kaynaklar**
- <http://www.ege-edebiyat.org/docs/561.pdf> (Erişim Tarihi: 10.09.2019)
- <https://www.seslisozluk.net/Janus-nedir-ne-demek> (Erişim Tarihi: 11.09.2019)

A FEW WORDS ON MODALITY

Meryem Arslan

ABSTRACT

Modality is associated with metaphysics in the Middle Ages. In this association, it should be effective to feel that there is a need for superhuman and points outside the power of the human being in evaluating the propositions and verifying them truth, definitive and real. Because it is not possible to judge a statement such as tomorrow as real, definite and truth because the future is not known. The fact that a proposition sometimes makes people out of the human factor ability to make inferences and understand them also leaves those who want to try to understand it difficult. This study has been prepared with the hope of making a small contribution to these difficulties and we have tried to present our thoughts on the basis of studies emphasizing some features of modality. In our opinion, modality involves the determination of the judgement given by the speakers about other persons, objects and actions by the hearers about the re-judgment. These issues were also emphasized by the modal logic workers and philosophers (like Ibn Sina). Within this framework, this study includes reminding these issues expressed in modal logic, presenting linguistic modality studies and exemplifying this by us.

Keywords: Modal logic, modality, linguistic modality, linguistics, judgment